

Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Zbornik radova

PROBLEMI U ADAPTIVNOM FUNKCIONISANJU
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Beograd 2014.

ZBORNIK RADOVA

Problemi u adaptivnom funkcionisanju osoba sa intelektualnom ometenošću

UNIVERZITET U BEOGRADU - FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
IZDAVAČKI CENTAR FAKULTETA - ICF

ZBORNIK RADOVA

Problemi u adaptivnom funkcionisanju osoba sa intelektualnom ometenošću

Recenzenti:

Prof. dr Svetlana Kaljača, vanredni profesor
Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Špela Golubović, redovni profesor
Medicinskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju 11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Mile Vuković

Urednik

Mirjana Japundža-Milisavljević

Zbornik radova će biti publikovan u elektronskom obliku CD

Tiraž: 200

ISBN 978-86-6203-056-6

*Radovi u ovom zborniku su rezultat rada na projektu
„Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“
(ev. br. 179 017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.*

Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 25.11.2014. godine,
Odlukom br. 3/129 od 27.11.2014. godine, usvojilo je recenzije rukopisa Zbornika
radova „Problemi u adaptivnom funkcionisanju osoba sa intelektualnom ometenošću“.

ZBORNİK RADOVA

Problemi u adaptivnom funkcionisanju osoba sa intelektualnom ometenošću

Beograd, 2014.

SAMOPROCENA NIVOVA AKTIVNOSTI, SOCIJALIZACIJE I AKADEMSKOG POSTIGNUĆA KOD ADOLESCENATA SA LAKOM INTELKTUALNOM OMETENOŠĆU I ADOLESCENATA TIPIČNOG RAZVOJA¹

Slobodan Banković, Mirjana Đorđević
Univerzitet u Beograd – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt

Učešće u različitim aktivnostima može imati višestruke prednosti za adolescente sa intelektualnom ometenošću. Identifikacija postojećeg nivoa aktivnosti i socijalizacije adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću predstavlja polaznu tačku za kreiranje odgovarajućih strategija podrške u cilju optimalizacije njihove socijalne participacije.

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje sličnosti i razlika između adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja u samoproceni kompetencija u domenu socijalizacije, aktivnosti i akademskog postignuća.

Uzorak, kojim je obuhvaćeno ukupno 118 mladih, uzrasta od 11 do 18 godina, činila su dva poduzorka: ispitanici sa lakom intelektualnom ometenošću (n=44) i njihovi vršnjaci tipičnog razvoja (n=73).

U radu je korišćen deo instrumenta za samoprocenu mladih, Achenbahovog sistema procene (Achenbach System of Empiricaly Based Assessment – ASEBA, Youth Self-Report; Achenbach, Rescorla, 2001), kojim ispitanici procenjuju vlastite kompetencije u domenu aktivnosti, socijalizacije i akademskog postignuća.

Identifikovan je niz statistički značajnih razlika koje sugerišu postojanje manjeg nivoa aktivnosti i socijalne participacije adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću u odnosu na nivo aktivnosti i socijalizacije

¹ Rad je proistekao iz projekta „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ (ev. br. 179 017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

njihovih vršnjaka tipičnog razvoja. Razloge ovakve pojave možemo tražiti kako u individualnim karakteristikama adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću, tako i u socijalnom okruženju koje im ne pruža dovoljno mogućnosti za uzimanje učešća u različitim aktivnostima. Stoga je dalje potrebno ispitati nivo dostupnosti okruženja adolescentima sa lakom intelektualnom ometenošću u pogledu slobodnih aktivnosti, socijalnih interakcija, poslova i obaveza, kao i u kojoj meri se ovim osobama pružena mogućnost samostalnog izbora da se uključe u različite tipove aktivnosti.

Ključne reči: ASEBA, adolescenti, kompetencije, laka intelektualna ometenost, socijalna participacija

UVOD

Dosadašnja istraživanja ukazuju na povezanost pojedinih aspekata ličnosti adolescenata sa intelektualnom ometenošću (IO) sa nivoom njihovog učešća u različitim aktivnostima. Tako, na primer, pojedini istraživači pronalaze da adolescenti i mladi sa IO koji više vremena provode baveći se rekreativnim aktivnostima izvan porodičnog doma, imaju viši nivo samoodređenja u odnosu na vršnjake sa IO koji ređe učestvuju u ovom tipu slobodnih aktivnosti (McGuire & McDonnell, 2008). Takođe, vreme provedeno u rekreaciji, pored količnika inteligencije, imalo je prediktivnu vrednost u pogledu veštine samoregulacije u ponašanju adolescenata i mladih sa IO. Autori smatraju da rekreacija omogućava deci i mladima učešće u različitim kontekstima u kojima se zahteva primena veština samokontrole i rešavanja problema. Donaldson i Ronan (Donaldson & Ronan, 2006) pronalaze pozitivan efekat bavljenja sportom na atletske, fizičke, socijalne, bihevioralne samopercepcije, globalno samovrednovanje i redukciju problematičnog ponašanja kod adolescenata ukazujući na vezu između porasta broja sportova i vremena posvećenog bavljenju tim sportovima i smanjenja problematičnog ponašanja kod adolescenata. Dakle, socijalna kompetencija, izražena kroz socijalne aktivnosti i interesovanja, može biti protektivni faktor kada je u pitanju pojava problematičnog ponašanja (Sandoval et al., 2006). Takođe, aktivno učešće u socijalnim, rekreativnim i školskim aktivnostima doprinosi ličnom razvoju adolescenata sa IO, unapređenju njihovih svakodnevnih životnih veština, kao i olakšavanju procesa tranzicije u svet odraslih (Carter et al., 2010).

Stoga, identifikacija postojećeg nivoa aktivnosti i socijalizacije adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu LIO) predstavlja polaznu tačku za kreiranje odgovarajućih strategija podrške u cilju optimalizacije njihove socijalne participacije.

Cilj

Ovim istraživanjem želeli smo da ispitamo sličnosti i razlike između adolescenata sa LIO i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja (u daljem tekstu TR) u samoproceni kompetencija u domenu socijalizacije, aktivnosti i akademskog postignuća.

Uzorak

Uzorak, kojim je obuhvaćeno ukupno 118 mladih, uzrasta od 11 do 18 godina, činila su dva poduzorka: ispitanici sa LIO (n=44) i njihovi vršnjaci TR (n=73). U poduzorku adolescenata sa LIO bilo je 25 dečaka i 19 devojčica, uzrasta od 11 godina i 5 meseci do 17 godina i 11 meseci. Poduzorak ispitanika TR činilo je 28 dečaka i 45 devojčica, starosti od 11 godina i 6 meseci do 16 godina i 4 meseca. U Tabeli 1 prikazana je distribucija ispitanika prema polu i uzrastu. Primenom hi-kvadrat testa (uz korekciju neprekidnosti prema Jejtisu) nisu pronađene statistički značajne razlike među poduzorcima u odnosu na pol ($\chi^2=3,07$, $p=0,080$). Takođe, primenom t-testa za nezavisne uzorke, nije utvrđena statistički značajna razlika među poduzorcima u odnosu na uzrast ($t=-1,75$, $p=0,085$), iako su ispitanici sa LIO bili nešto stariji od ispitanika TR (videti Tabelu 1).

Tabela 1 – *Distribucija uzorka*

	Poduzorak	
	LIO (n)	TR (n)
Pol		
muški	25	28
ženski	19	45
Ukupno	44	73
Uzrast u mesecima AS (SD)	174,05 (24,15)	166,75 (16,63)

INSTRUMENT

U radu je korišćen deo instrumenta za samoprocenu mladih, Achenbahovog sistema procene (*Achenbach System of Empirical Based Assessment – ASEBA, Youth Self-Report*; Achenbach, Rescorla, 2001). Upitnik za samoprocenu namenjen je deci (adolescentima), uzrasta od 11 do 18 godina. Od ispitanika se traži da opiše vlastito funkcionisanje, tj. vlastite kompetencije i probleme u ponašanju. Ukoliko ispitanik ne može da popuni samostalno upitnik (npr. zbog teškoća u čitanju), pitanja bi mu pročitao ispitivač. Ako je potrebno, ispitivač, na istom ili posebnom obrascu upitnika, može da zaokruži odgovore koje daje ispitanik.

Kompetencije u domenu aktivnosti i socijalizacije ispitane su istoimenim skalama – *Skalom aktivnosti i Skalom socijalizacije* – koje zajedno čine *Skalu kompetencije*.

U okviru *Skale aktivnosti* od deteta se traži da navede kojim sportom voli da se bavi, da li ima neki hobi ili omiljenu igru, kao i koje obaveze ima (npr. spremanje kreveta, bacanje smeća, kupovina), bilo da su te aktivnosti plaćene ili neplaćene. Dete može navesti i više od jedne aktivnosti (npr. dva sporta), pri čemu je maksimalan broj odgovora za svaki tip aktivnosti tri. Osim navedenog, od deteta se traži da na trostepenoj skali oceni koliko vremena provodi baveći se navedenim aktivnostima (za sport i hobi) i koliko je dobar/dobra u tome (za sport, hobi i obaveze) u odnosu na vršnjake TR. Ocene na trostepenoj skali su date u rasponu od 0 (ispod proseka), preko 1 (prosečno), do 2 (iznad proseka). Ukupan skor za *Skalu aktivnosti* predstavlja zbir broja navedenih sportova, broja hobija, broja obaveza, prosečnih ocena za vreme i uspešnost u bavljenju sportom, hobijem i prosečne ocene za uspešnost u izvršavanju obaveza.

Skalom socijalizacije obuhvaćene su stavke koje se odnose na grupne aktivnosti i socijalne odnose. U okviru ove skale dete treba da navede naziv organizacije, kluba, tima ili grupe kojoj pripada i da uporedi koliko je aktivan/aktivna u radu navedene organizacije u odnosu na svoje vršnjake. Poređenje se vrši na već pomenutoj trostepenoj skali. Takođe, traži se da navede (zaokruži) koliko bliskih prijatelja ima i koliko puta nedeljno se druži sa svojim

prijateljima van škole. Odgovori na ova pitanja ne uključuju braću i sestre. Ponuđeni odgovori za broj bliskih prijatelja jesu: 0, 1, 2-3 i 4 ili više. Za učestalost druženja predviđena su tri moguća odgovora: ređe od jednom nedeljno, jednom ili dva puta nedeljno i tri ili više puta nedeljno. Na kraju, u okviru *Skale socijalizacije*, dete treba na trostepenoj skali (sa ocenama lošije, prosečno i bolje) da uporedi kako se slaže sa braćom i sestrama, ostalom decom, roditeljima i koliko je samostalan/samostalna u odnosu na svoje vršnjake. Ukupan skor na *Skali socijalizacije* izračunava se sabiranjem broja navedenih grupa/organizacija kojima pripada, prosečne vrednosti za ocenu aktivnosti u grupi/organizaciji, broja prijatelja, ocene učestalosti druženja, prosečne vrednosti za slaganje sa drugima (braćom i sestrama, decom, roditeljima) i ocene samostalnosti.

U okviru samoprocene akademskog postignuća od deteta se traži da oceni svoj uspeh iz pojedinih nastavnih predmeta, dajući ocene nedovoljan, ispod proseka, prosečan i iznad proseka. Konačna ocena akademskog postignuća predstavlja prosečnu ocenu dobijenu kada se zbir ocena datih za svaki predmet podeli brojem predmeta.

Na osnovu zbira ukupnih skorova na *Skali aktivnosti* i *Skali socijalizacije* i prosečne ocene za akademsko postignuće dobija se ukupni ili totalni skor kompetencije ispitanika.

Osim *Skale kompetencije*, korišćen je i upitnik kojim su prikupljene informacije o sociodemografskim karakteristikama učenika (pol, uzrast, prisustvo ometenosti, obrazovni smeštaj) i njegove porodice (obrazovni nivo roditelja).

REZULTATI

U Tabeli 2 dat je komparativni prikaz poduzoraka u odnosu na ispitivane varijable obuhvaćene skalama *Aktivnost* i *Socijalizacija*. U istoj tabeli prikazane su i vrednosti ukupnih skorova na navedenim skalama, kao i prosečna vrednost ocene akademskog postignuća i totalni skor kompetencije. Osim datih deskriptivnih pokazatelja, u poslednjoj koloni je prikazan statistički značaj uočenih razlika među ispitivanim varijablama. Statistički značajne

razlike, dobijene na osnovu t-testa za nezavisne uzorke, označene su podebljanim brojevima. S obzirom na to da su ispitanici mogli da navedu više aktivnosti (sportova, hobija, obaveza ili grupa/organizacija), u Tabeli 2 su prikazane i uporedene učestalosti i kvalitet učešća samo za aktivnosti koje su ispitanici prve naveli u upitniku (prvi sport, prvi hobi itd.). Drugonavedenu ili trećenavednu aktivnost nismo analizirali pošto smo pregledom podataka koji se odnose na učestalost i kvalitet bavljenja drugom ili trećenavedenom aktivnošću utvrdili da raste broj nedostajućih podataka.

Tabela 2 – Komparativni prikaz poduzoraka u odnosu na ispitivane varijable

VARIJABLE	Poduzorak		statistika
	LIO AS (SD)	TR AS (SD)	P
SKALA AKTIVNOSTI	10,31 (2,45)	11,80 (1,57)	0,001
Broj navedenih sportova	2,38 (0,76)	2,68 (0,68)	0,043
Koliko vremena provodiš baveći se sportom?	1,12 (0,71)	1,31 (0,63)	0,145
Koliko si dobar/a u sportu?	1,14 (0,67)	1,47 (0,56)	0,007
Broj navedenih hobija	2,10 (0,79)	2,49 (0,81)	0,012
Koliko vremena provodiš baveći se hobijem ili omiljenom igrom?	1,21 (0,68)	1,39 (0,55)	0,126
Koliko si dobar/dobra u hobiju ili omiljenoj igri?	1,25 (0,59)	1,43 (0,56)	0,122
Broj navedenih obaveza	2,23 (0,80)	2,54 (0,70)	0,028
Koliko si dobar/dobra u izvršavanju tih obaveza?	1,32 (0,67)	1,35 (0,54)	0,796
SKALA SOCIJALIZACIJE	9,40 (2,22)	10,37 (1,32)	0,103
Broj navedenih grupa/organizacija	1,50 (0,86)	1,32 (0,65)	0,361
Koliko si aktivan/aktivna u radu te organizacije?	1,11 (0,58)	1,56 (0,60)	0,010
Koliko bliskih prijatelja imaš?	1,95 (1,02)	2,60 (0,57)	0,000
Koliko puta nedeljno se družiš sa svojim prijateljima van škole?	1,48 (0,64)	1,61 (0,55)	0,262
Kako se slažeš sa braćom i sestrama?	1,58 (0,59)	1,54 (0,54)	0,726
Kako se slažeš sa ostalom decom?	1,33 (0,57)	1,60 (0,55)	0,010
Kako se slažeš sa svojim roditeljima?	1,64 (0,57)	1,67 (0,50)	0,731
Koliko si samostalan/a?	1,40 (0,58)	1,73 (0,48)	0,002
AKADEMSKO POSTIGNUĆE	2,19 (0,46)	2,49 (0,45)	0,003
TOTALNI SKOR KOMPETENCIJE	22,56 (4,20)	24,71 (2,67)	0,074

Na osnovu pregleda Tabele 2 može se uočiti nekoliko statistički značajnih razlika između adolescenata sa LIO i njihovih vršnjaka TR u odnosu na ispitivane varijable. Ispitanici sa LIO imaju niži ukupan skor na *Skali aktivnosti* u odnosu na vršnjake TR ($t=3,50$, $p=0,001$, $df=63,22$). U okviru iste skale, adolescenti sa LIO navode prosečno manji broj sportova ($t=2,06$, $p=0,043$, $df=79,25$), hobija ($t=2,55$, $p=0,012$, $df=111$) i obaveza ($t=2,22$, $p=0,028$, $df=112$) nego ispitanici TR. Takođe, ispitanici sa LIO procenjuju svoje bavljenje prvo-navedenim sportom kao manje uspešno nego vršnjaci TR ($t=2,73$, $p=0,007$, $df=103$). S druge strane, među ispitivanim grupama nisu uočene statistički značajane razlike u vremenu koje provode baveći se sportom ($t=1,47$, $p=0,145$, $df=108$), vremenu posvećenom hobiju ($t=1,54$, $p=0,126$, $df=111$), procenjenoj uspešnosti bavljenja hobijem ($t=1,56$, $p=0,122$, $df=106$), kao ni u procenjenoj uspešnosti u izvršavanju obaveza ($t=0,26$, $p=0,796$, $df=111$).

Takođe, primenom Fišerovog testa tačne verovatnoće, statistički značajne razlike među poduzrocima nisu zabeležene u broju ispitanika koji se bave sportom ($p=0,709$), hobijem ($p=0,631$) i obavezama ($p=0,290$). Najmanje jednim sportom bavi se 95,5% adolescenata sa LIO i 93,2% adolescenata TR. Hobi ili omiljenu igru ima 95,5% dece sa LIO i 97,3% dece TR. Svi ispitanici sa LIO saopštavaju da imaju neku vrstu obaveze, dok 95,9% ispitanika TR saopštava isto. Međutim, znatno manji broj adolescenata sa LIO nego adolescenata TR (40,9% nasuprot 68,5%) je naveo pripadnost nekoj organizaciji, klubu, timu ili grupi ($\chi^2=7,49$ (uz Jejtsovu korekciju), $p=0,006$).

Adolescenti sa LIO su sebe procenjivali i kao manje aktivnim u radu navedene organizacije ($t=2,68$, $p=0,010$, $df=55$) (videti Tabelu 2). Statistički značajne razlike nisu uočene u broju navedenih organizacija u kojima su i jedni i drugi uzimali učešća ($t=-0,92$, $p=0,361$, $df=66$). Nisu uočene statistički signifikantne razlike ni u vremenu koje su adolescenti obe ispitivane grupe provodili sa svojim prijateljima u toku nedelje ($t=1,13$, $p=0,262$, $df=109$). Međutim, adolescenti sa LIO su izveštavali o prosečno manjem broju bliskih prijatelja u odnosu na adolescente TR ($t=3,72$, $p=0,000$, $df=54,58$). Takođe, ispitanici sa LIO su procenjivali svoje slaganje sa drugom decom kao značajno lošije u odnosu na istu samoprocenu osoba TR ($t=2,61$, $p=0,010$, $df=114$), dok se ispitivane grupe nisu razlikovale u pogledu slaganja sa braćom i sestrama ($t=-0,35$,

$p=0,726$, $df=96$) i roditeljima ($t=0,35$, $p=0,731$, $df=115$). Adolescenti sa LIO su sebe procenjivali i kao manje samostalne u odnosu na samoprocenjeni nivo samostalnosti ispitanika TR ($t=3,20$, $p=0,002$, $df=78,18$). Iako su na pojedinim varijablama u okviru *Skale socijalizacije* zabeležene statistički značajne razlike, ispitivani grupe se nisu značajno razlikovale u ukupnom skor u na ovoj skali ($t=1,71$, $p=0,103$, $df=20,04$). U pogledu sopstvene procene akademskog postignuća, adolescenti sa LIO su svoj školski uspeh procenjivali kao niži u odnosu na samoprocene školskog uspeha vršnjaka TR ($t=3,05$, $p=0,003$, $df=88$). I pored uočenih signifikantnih razlika u pogledu samoprocenjenog nivoa aktivnosti i akademskog postignuća, ispitivane grupe adolescenata se nisu značajno razlikovale u ukupnom skor u kompetencije ($t=1,88$, $p=0,074$, $df=20,90$).

Efekte pojedinih sociodemografskih varijabli – pol i uzrast, obrazovni nivo majke i oca

Primenom t-testa za nezavisne uzorke ispitano je da li se dečaci i devojčice sa LIO, kao i dečaci i devojčice TR, razlikuju prema pojedinim ispitivanim varijablama. U poduzorku adolescenata sa LIO nisu pronađene statistički značajne razlike između dečaka i devojčica u skorovima na *Skali aktivnosti* ($t=0,73$, $p=0,472$, $df=40$), *Socijalizacije* ($t=1,60$, $p=0,130$, $df=15$), totalnom skor u kompetencije ($t=0,97$, $p=0,348$, $df=14$), kao ni u prosečnoj oceni akademskog postignuća ($t=-0,62$, $p=0,541$, $df=39$). Vrednosti aritmetičkih sredina i standardnih devijacija za pomenute skorove za dečake i devojčice sa LIO su sledeće: za *Skalu aktivnosti* $AS=10,54$, $SD=2,52$ (za dečake) i $AS=9,97$, $SD=2,38$ (za devojčice); za *Skalu socijalizacije* $AS=10,27$, $SD=2,24$ (za dečake) i $AS=8,62$, $SD=2,01$ (za devojčice); za ukupnu kompetenciju $AS=23,58$, $SD=4,29$ (za dečake) i $AS=21,54$, $SD=4,12$ (za devojčice); i za ocenu akademskog postignuća $AS=2,16$, $SD=0,43$ (za dečake) i $AS=2,25$, $SD=0,51$ (za devojčice). U poduzorku adolescenata TR statistički značajne razlike između dečaka i devojčica su zabeležene jedino u prosečnoj oceni akademskog postignuća ($t=-2,05$, $p=0,046$, $df=47$). Devojčice TR vrednuju višom prosečnom ocenom svoj akademski uspeh ($AS=2,59$, $SD=0,43$) u odnosu na dečake TR ($AS=2,33$, $SD=0,43$).

U okviru razmatranja pojedinačnih varijabli, koje se odnose na učestalost i kvalitet bavljenja prvonavedenom aktivnošću, nije bilo statistički značajnih razlika među polovima, izuzev u procenjenom vremenu bavljenja hobijem u grupi adolescenata sa LIO ($t=2,81$, $p=0,008$, $df=40$). Dečaci sa LIO su imali veću prosečnu ocenu koja se odnosila na vreme posvećeno hobiju ($AS=1,44$, $SD=0,58$), u odnosu na devojčice sa LIO ($AS=0,88$, $SD=0,70$). U oba poduzorka nisu uočene statističke značajne razlike među dečacima i devojčicama u odnosu na broj prijatelja i samostalnost. Međutim, dečaci su se znatno češće družili sa svojim prijateljima u toku nedelje nego devojčice, kako u grupi dece sa LIO ($t=2,13$, $p=0,40$, $df=38$; za dečake $AS=1,65$, $SD=0,57$; za devojčice $AS=1,24$, $SD=0,66$), tako i u grupi dece TR ($t=2,46$, $p=0,016$, $df=68,53$; za dečake $AS=1,78$, $SD=0,42$; za devojčice $AS=1,49$, $SD=0,59$).

Ispitivanjem povezanosti uzrasta i pojedinih varijabli, Pirsonovom linearnom korelacijom, uočena je statistički značajna i pozitivna korelacija uzrasta sa samoprocenjenim nivoom aktivnosti ($r=0,31$, $p=0,047$), nivoom socijalizacije ($r=0,56$, $p=0,019$) i ukupnim skorom kompetencije ($r=0,56$, $p=0,025$) samo u poduzorku adolescenata sa LIO (Tabela 3).

Tabela 3 – Povezanost sociodemografskih varijabli sa nivoom aktivnosti, socijalizacije, akademskim postignućem i ukupnom kompetencijom

	Aktivnost	Socijalizacija	Akademsko postignuće	Ukupna kompetencija
Uzrast				
LIO	0,31*	0,56*	0,04	0,56*
TR	-0,07	-0,24	-0,03	-0,20
Obrazovni nivo majke				
LIO	-0,02	0,17	0,39*	0,20
TR	0,22	0,00	0,10	0,18
Obrazovni nivo oca				
LIO	-0,03	-0,26	0,37*	-0,25
TR	0,23	0,00	-0,01	0,13

* $p < 0,05$

U poduzorku dece TR nisu zabeležene statistički značajne korelacije između obrazovnog nivoa majke i oca, s jedne strane, i ispitivanih varijabli (aktivnosti, socijalizacije, akademskog postignuća i ukupne kompetencije) s druge

strane. U grupi dece sa LIO samo je prosečna ocena školskog uspeha pozitivno i statistički značajno korelirala i sa nivoom obrazovanja majke ($r=0,39$) i sa nivoom obrazovanja oca ($r=0,37$) (videti Tabelu 3).

DISKUSIJA

U ovom istraživanju ispitane su sličnosti i razlike između adolescenata sa LIO i adolescenata TR u samoprocenjenom nivou aktivnosti, socijalizacije, školskom uspehu i ukupnoj kompetenciji. Identifikovan je niz statistički značajnih razlika koje sugerišu postojanje manjeg nivoa aktivnosti i socijalne participacije adolescenata sa LIO u odnosu na nivo aktivnosti i socijalizacije njihovih vršnjaka TR.

Iako se gotovo svi adolescenti sa LIO bave sportom ili nekim hobijem, i imaju neke svakodnevne obaveze, njihovo učešće u navedenim aktivnostima je manje nego kod dece TR kada se nivo učešća meri brojem navedenih aktivnosti. Slični nalazi dobijeni su u studiji komparativnog tipa u kojoj su upoređene tri grupe dece – deca sa IO, deca sa autističkim spektrom poremećaja (ASP) i deca TR (Solish et al., 2010). Deca sa IO su učestvovala u manjem broju socijalnih i rekreativnih aktivnosti u odnosu na decu TR, dok između dece sa IO i dece sa ASP nisu uočene statistički značajne razlike u pogledu učešća u ovim aktivnostima. Značajne razlike među tri ispitivane grupe nisu zabeležene u broju aktivnosti u slobodno vreme (npr. gledanja televizije ili slušanja muzike). Potvrdu o niskom nivou učešća u oblasti svakodnevnih poslova i obaveza osoba sa IO, nalazimo i u istraživanju Vilhajta i Kelera (Wilhite & Keller, 1996), koji ukazuju na to da ove osobe u proseku oko devet sati nedeljno provedu obavljajući plaćene poslove, na poslove u vlastitoj kući utroše oko četiri sata, dok dva sata tokom nedelje koriste za zajedničke aktivnosti sa porodicom, prijateljima i susedima. Takođe, u pogledu sportskih aktivnosti, situacija nije mnogo drugačija. U istraživanju u Engleskoj, na uzorku od 2784 ispitanika sa IO, pokazano je da 59% ovih osoba ne uzima učešće u sportskim aktivnostima nijednom tokom meseca, a da trećina izveštava da bi želela da se aktivno bavi sportom (Robertson & Emerson, 2010). Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da su osnovne barijere prepoznate

u nepovoljnim socio-ekonomskim karakteristikama života ispitivanih osoba – nedovoljnim materijalnim sredstvima, neadekvatnim uslovima za život, infrastrukturno nerazvijenim i nebezbednim mestom stanovanja. Iako u svom radu Robertson i Emerson (Robertson & Emerson, 2010) nisu imali poredbeni uzorak, oni su dobijene rezultate komparirali sa podacima o sportskom angažovanju osoba TR iz nekih drugih studija. Pomenuti autori, iako navode da je zbog neusaglašenosti primenjenih istraživačkih kriterijuma nezahvalno porediti sportski angažman osoba sa IO sa populacijom TR, ističu da 59% stanovnika TR u Engleskoj uzima učešće u sportskim aktivnostima tri puta nedeljno tokom jednog meseca. U prilog ovim nalazima govore i rezultati istraživanja u Hrvatskoj koji pokazuju da više od polovine odraslih ispitanika sa IO (55%) doživljava sebe kao neaktivne članove u društvenoj zajednici (Vrh & Leutar, 2012).

U odnosu na adolescente TR, adolescenti sa IO u našem istraživanju su manje uključeni u organizacije, klubove, timove ili grupe, a oni koji su uključeni su manje aktivni u radu navedene organizacije nego vršnjaci TR. Slične rezultate nalazimo i u komparativnoj studiji Hola i saradnika (Hall et al., 2005) čiji rezultati pokazuju da ispitanici sa LIO ređe od svojih vršnjaka TR uzimaju učešće u radu crkvenih, školskih, sportskih i drugih organizacija lokalne samouprave. Ovi autori navode da je svega 17,5% osoba sa LIO član nekog kluba, dok se 41,2% ispitanika TR izjašnjava da pripada nekoj klupskoj organizaciji. Na relativno slabu uključenost adolescenata sa LIO u aktivnosti van porodičnog doma ukazuju i druga istraživanja. Tako, u jednom od njih, samo nekolicina ispitanih učenika sa LIO izveštava o članstvu u socijalnim klubovima i sportskim organizacijama (Buttimer & Tierney, 2005). U ovom istraživanju, u kome je ispitan i obrazac bavljenja slobodnim aktivnostima, najčešće slobodne aktivnosti u kojima su učestvovali ovi učenici bile su pasivne, izolovane aktivnosti, koje se uglavnom realizuju u kućnim uslovima (npr. gledanje televizije, slušanje muzike...). Učešće mladih sa IO u rekreativnim i sportskim aktivnostima u najvećem broju slučajeva podrazumeva aktivnosti koje se realizuju zajedno sa članovima porodice (Abells et al., 2008; Dolva et al., 2014). U već pomenutoj studiji komparativnog tipa (Solish et al., 2010), deca sa IO i deca sa ASP su bila uključena u značajno više socijalnih aktivnosti sa

roditeljima nego deca TR, pri čemu među svim ispitivanim grupama nije bilo značajnih razlika kada je u pitanju učešće roditelja u detetovim rekreativnim i slobodnim aktivnostima. S druge strane, deca TR su učestvovala u značajno većem broju socijalnih i rekreativnih aktivnosti sa svojim vršnjacima nego što je to bio slučaj kod dece sa IO i dece sa ASP. Značajne razlike među grupama uočene su i u broju ostvarenih uzajamnih prijateljstava i u broju dece koja su imala najboljeg druga. Veći broj dece TR je imao najboljeg druga/drugaricu u odnosu na broj dece sa IO i dece sa ASP. Deca TR su ostvarila i veći broj uzajamnih prijateljstava u odnosu na poslednje dve grupe. Slične rezultate nalazimo i kod Tiptona i saradnika (Tipton et al., 2013) koji ukazuju na to da adolescenti TR u poređenju sa adolescentima sa LIO ostvaruju više interaktivnih aktivnosti sa svojim prijateljima, da češće i više uzimaju učešće u zajedničkim aktivnostima van škole, i da su njihovi prijateljski odnosi recipročni. Ovi nalazi u velikoj meri odgovaraju rezultatima našeg istraživanja u kome su adolescenti sa LIO izveštavali o manjem broju bliskih prijatelja u odnosu na adolescente TR. Takođe, na manji broj prijateljskih veza osoba sa LIO u poređenju sa njihovim vršnjacima TR ukazuju i Hol i saradnici (Hall et al., 2005). Ovakvu pojavu Braun i Klut (Brown & Klute, 2003) objašnjavaju najčešće navodeći dva razloga – prvi se odnosi na lične karakteristike ispitanika sa IO, a drugi na obeležja sredine u kojoj se ove osobe nalaze. Naime, nedovoljno razvijene socijalne veštine adolescenata sa LIO, kao i strukturisano socijalno okruženje koje im ne pruža dovoljno mogućnosti za uspostavljanje i održavanje socijalnih interakcija mogu dovesti do smanjenog broja prijateljskih relacija. Idući korak dalje, Mateson i saradnici (Matheson et al., 2007) ističu da i način razumevanja koncepta prijateljstva u velikoj meri utiče na sklapanje i održavanje prijateljskih odnosa. Prema ovim autorima, adolescenti sa LIO pojednostavljeno shvataju prijateljske relacije, odnosno najčešće smatraju da im je prijatelj osoba sa kojom učestvuju u nekoj aktivnosti ili sa kojom provode najviše vremena. U ovom istraživanju je čak četvrtina ispitanika izvestila da u njihovim prijateljskim relacijama uzajamnost u odnosima nije balansirana.

U pogledu sopstvene procene akademskog postignuća, adolescenti sa LIO su svoj školski uspeh procenjivali kao niži u odnosu na samoprocene školskog uspeha vršnjaka TR. Ovakve rezultate nalazimo i u drugim komparativnim

istraživanjima (Stone & May, 2002). U jednoj domaćoj studiji, pri proceni sopstvene efikasnosti u okviru praktične nastave, razlike su pronađene i unutar same grupe adolescenata sa LIO. Rezultati ovog istraživanja su pokazali da nivo inteligencije igra značajnu ulogu u proceni sopstvenog uspeha na praktičnoj nastavi, te da ispitanici koji funkcionišu na višem intelektualnom nivou sa više sigurnosti procenjuju sopstvena postignuća (Milanović-Dobrota et al., 2013).

U našem istraživanju nisu pronađene statistički značajne razlike među dečacima i devojčicama u odnosu na nivo socijalne kompetencije i aktivnosti, kao ni u odnosu na totalni skor kompetencije (izuzev razlike u procenjenom nivou akademskog postignuća u poduzorku dece TR). Međutim, u drugim istraživanjima, u kojima je primenjen isti upitnik za samoprocenu mladih, ali kod znatno većeg broja dece, autori pronalaze razlike u odnosu na pol ispitanika. U jednom od tih istraživanja, dečaci su imali veći prosečan skor na procenjenom nivou socijalne kompetencije, aktivnosti i ukupne kompetencije u odnosu na devojčice (Sandoval et al., 2006). Slično tome, u švedskoj studiji (Broberg et al., 2001), dečaci su procenili višom svoju socijalnu kompetenciju u odnosu na devojčice. U istraživanju sprovedenom u Grčkoj (Roussos et al., 2001), dečaci su imali više skorove na *Skali socijalizacije*, a devojčice na *Skali aktivnosti*. Takođe, polne razlike su pronađene i u nekim istraživanjima u kojima su primenjivani drugi instrumenti u proceni iste problematike. U jednoj takvoj studiji autori izveštavaju da su u oblasti rekreativno-kulturnih aktivnosti žene sa intelektualnom ometenošću uzimale učešće u pojedinim aktivnostima češće nego muškarci (Umb-Carlsson & Sonnander, 2006). Suprotno ovome, rezultati norveške studije pokazuju da ispitanici sa intelektualnom ometenošću muškog pola češće učestvuju u društvenim aktivnostima u zajednici (Dusseljee et al., 2011). Relativno mali poduzorak ispitanika sa LIO je možda razlog zbog koga su izostale polne razlike na skoro svim obuhvaćenim varijablama u našem istraživanju. Generalno, na osnovu dosadašnjih nalaza ne može se uočiti jasna tendencija ili obrazac razlikovanja nivoa aktivnosti i socijalizacije u odnosu na pol.

Slično tome, ne može se sasvim precizno zaključivati ni o efektu uzrasta. U već pomenutoj švedskoj studiji stariji adolescenti imali su više skorove na

Skali aktivnosti i totalnoj *Skali kompetencije* u odnosu na mlađe adolescente. U našem istraživanju, porast hronološkog uzrasta je bio povezan sa porastom nivoa aktivnosti i socijalizacije, ali samo u poduzorku dece sa LIO, ali ne i dece TR. Na postojanje pozitivne korelacije između nivoa participacije u aktivnostima okruženja i hronološkog uzrasta kod dece sa ometenošću ukazuju i Simenson i saradnici (Simeonsson et al., 2001).

Jedno od ograničenja u pogledu generalizacije rezultata našeg istraživanja odnosi se na relativno mali poduzorak dece sa LIO, pri čemu su ovim poduzorkom obuhvaćena deca koja pohađaju škole za učenike sa smetnjama u razvoju. Samim tim, rezultati ne moraju biti reprezentativni za decu koja su uključena u redovne osnovne ili srednje škole.

Takođe, pri tumačenju rezultata treba imati u vidu da upotreba tehnika samoprocene u populaciji osoba sa IO ima svoja metodološka ograničenja, kao i da autori savetuju da bi njenoj primeni trebalo da prethodi procena nivoa receptivnog govora, kao i da bi u pitanjima generalno trebalo izbegavati forme u kojima ispitanik donosi sud o učestalosti nekih pojava, kvantitetu istih, poredeći ih sa nekim drugim (Finlay & Lyons, 2001).

Dalje, u ovaj rad nismo uključili informacije o tipu aktivnosti, tj. vrsti navedenog sporta, hobija itd., s obzirom na kvantitativnu prirodu sprovedene studije. Svakako da bi dodatna kvalitativna analiza, odnosno poređenje grupa u odnosu na konkretnu vrstu navedene aktivnosti, bila korisna za potpunije sagledavanje sličnosti i razlika u aktivnostima i socijalizaciji adolescenata sa LIO i adolescenata TR.

Uprkos navedenom ograničenju, u istraživanju smo koristili iste kriterijume za procenu nivoa aktivnosti i socijalizacije dve ispitivane populacije, čime su bar delimično prevaziđena ograničenja u pogledu komparacije rezultata koje navode Robertson i Emerson.

ZAKLJUČAK

Rezultati dobijeni na osnovu primene *Skale kompetencije* u ovom istraživanju upućuju na postojanje delimično nižeg nivoa socijalne participacije adolescenata sa LIO u odnosu na nivo socijalnog učešća vršnjaka TR. Stoga, potrebno je dalje ispitati koliko su različite aktivnosti dostupne u okruženju adolescenata sa LIO, i u kojoj meri im je pružena mogućnost samostalnog izbora da se uključe u različite tipove aktivnosti.

Skala kompetencije pruža uvid u pojedine protektivne i riziko faktore koji su povezani sa psihosocijalnim funkcionisanjem adolescenata, pa predstavlja koristan instrument koji bi šire trebalo koristiti i u okviru istraživanja psihopatologije mladih (Broberg et al., 2001).

LITERATURA

1. Abells, D., Burbidge, J., & Minnes, P. (2008). Involvement of adolescents with intellectual disabilities in social and recreational activities. *Journal on Developmental Disabilities, 14*(2), 88-94.
2. Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA school-age forms and profiles*. Burlington: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.
3. Broberg, A. G., Ekeroth, K., Gustafsson, P. A., Hansson, K., Hägglöf, B., Ivarsson, T., & Larsson, B. (2001). Self-reported competencies and problems among Swedish adolescents: a normative study of the YSR. *European Child & Adolescent Psychiatry, 10*(3), 186-193.
4. Brown, B. B., & Klute, C. (2003). Friendships, cliques, and crowds. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence* (pp. 330-349). Oxford: Blackwell Publishing Ltd
5. Buttimer, J., & Tierney, E. (2005). Patterns of leisure participation among adolescents with a mild intellectual disability. *Journal of Intellectual Disabilities, 9*(1), 25-42.

6. Carter, E. W., Swedeen, B., Moss, C. K., & Pesko, M. J. (2010). "What are you doing after school?" Promoting extracurricular involvement for transition-age youth with disabilities. *Intervention in School and Clinic, 45*(5), 275-283.
7. Dolva, AS., Kleiven, J., & Kollstad, M. (2014). Actual leisure participation of Norwegian adolescents with Down syndrome. *Journal of Intellectual Disabilities, 18*(2), 159-175.
8. Donaldson, S. J., & Ronan, K. R. (2006). The effects of sports participation on young adolescents' emotional well-being. *Adolescent, 41*(162), 369-389.
9. Dusseljee, J. C. E., Rijken, P. M., Cardol, M., Curfs, L. M. G., & Groenewegen, P. P. (2011). Participation in daytime activities among people with mild or moderate intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 55*(1), 4-18.
10. Finlay, W. M., & Lyons, E. (2001). Methodological issues in interviewing and using self-report questionnaires with people with mental retardation. *Psychological Assessment, 13*(3), 319-335.
11. Hall, I., Strydom, A., Richards, M., Hardy, R., Bernal, J., & Wadsworth, M. (2005). Social outcomes in adulthood of children with intellectual impairment: evidence from a birth cohort. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*(3), 171-182.
12. Matheson, C., Olsen, R. J., & Weisner, T. (2007). A good friend is hard to find: friendship among adolescents with disabilities. *Journal Information, 112*(5), 319-329.
13. McGuire, J., & McDonnell, J. (2008). Relationships between recreation and levels of self-determination for adolescents and young adults with disabilities. *Career Development for Exceptional Individuals, 31*(3), 154-163.
14. Milanović-Dobrota, B., Radić-Šestić, M., Kaljača, S., & Dučić, B. (2013). Percepcija sopstvene efikasnosti srednjoškolaca sa lakom intelektualnom ometenošću na praktičnoj nastavi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija, 12*(1), 63-77.

15. Robertson, J., & Emerson, E. (2010). Participation in sports by people with intellectual disabilities in England: a brief report. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23(6), 616-622.
16. Roussos, A., Francis, K., Zoubou, V., Kiprianos, S., Prokopiou, A., & Richardson, C. (2001). The standardization of Achenbach's youth self-report in Greece in a national sample of high school students. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 10(1), 47-53.
17. Sandoval, M., Lemos S., & Vallejo, G. (2006). Self-reported competences and problems in Spanish adolescents: A normative study of the YSR. *Psicothema*, 18(4), 804-809.
18. Simeonsson, R. J., Carlson, D., Huntington, G., McMillen, J. S., & Brent, L. R. (2001). Students with disabilities: a national survey of participation in school activities. *Disability & Rehabilitation*, 23(2), 49-63.
19. Solish, A., Perry, A., & Minnes, P. (2010). Participation of children with and without disabilities in social, recreational and leisure activities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23(3), 226-236.
20. Stone, C. A., & May, A. L. (2002). The accuracy of academic self-evaluations in adolescents with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 35(4), 370-383.
21. Tipton, L. A., Christensen, L., & Blacher, J. (2013). Friendship quality in adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 26(6), 522-532.
22. Umb-Carlsson, Ö., & Sonnander, K. (2006). Living conditions of adults with intellectual disabilities from a gender perspective. *Journal of intellectual disability research*, 50(5), 326-334.
23. Vrh, S., & Leutar, Z. (2012). Uključenost osoba s intelektualnim teškoćama u život lokalne zajednice. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(2), 41-54.
24. Wilhite, B. C., & Keller, M. J. (1996). Integration, productivity, and independence among adults with developmental disabilities: implications for therapeutic recreation. *Therapeutic Recreation Journal*, 30(1), 64-78.

**SELF-ASSESSMENT OF THE ACTIVITY LEVEL, SOCIALISATION
AND ACADEMY ACHIEVEMENT IN ADOLESCENTS WITH MILD
INTELECTUAL DISABILITY AND ADOLESCENTS
IN TYPICAL POPULATION**

Slobodan Banković, Mirjana Đorđević
*University of Belgrade – Faculty of special education and
rehabilitation*

Abstract

The participation in various activities may have multiple advantages for adolescents with intellectual disability. Identification of the present level of activity and socialization in adolescents with mild intellectual disability is the starting point for creating adequate strategies of the support in order to determine the optimization of their social participation.

The aim of this research was to determine the similarities and differences between the adolescents with mild intellectual disability and their peers of typical population in self-assessment of competencies in the domain of socialization, activity and academic achievement.

The sample consisted of total 118 young persons, age of 11 to 18 with two subsamples: respondents with mild intellectual disability (n=44) and their peers of typical development (n=73).

In the paper we have used instruments for the self-assessment of youth, such as Achenbach System of Empirically Based Assessment – ASEBA, Youth Self-Report; Achenbach, Rescorla, 2001), by which respondents assess their own competencies in the domain of activities, socialization and the academic achievement.

The series of statistically significant differences which suggest the presence of the minor level of the activity and social participation of adolescents with mild intellectual disability in relation to the level of activity and socialization of their peers in typical population were identified. The reason for this phenomenon may be found both in the individual characteristic of the

adolescents with mild intellectual disability and in social environment which does not offer adequate opportunities for participation in various activities. That is why further investigation of the level of the environment availability for the adolescents with mild disabilities regarding spare time activities, social interactions, jobs and obligation, as well as in which extent these persons are offered by possibilities for independent choice for inclusion in various types of activities is needed.

Key words: ASEBA, adolescents, competence, mild intellectual disability, social participation